ИЗЛИЗА
ЧЕТИРИ ПЪТИ
ГОДИШНО

4 /1977

НУМИЗМАТИКА

КОМИТЕТ ЗА ИЗКУСТВО И КУЛТУРА

НУМИЗМАТИКА

КОМИТЕТ
ЗА ИЗКУСТВО
И КУЛТУРА

ГОДИНА XII

КНИЖКА 4/1977

СЪДЪРЖАНИЕ

Б.Божкова -3- Монетарницата в Сердика през втората половина на III-IV век

Ив.Йорданов -10- Редки и неизвестни медни монети от XIII в.

Й.Юрукова -24- Рядък монетовиден паметник оловно похлупаче за териак

Ив.Бенедиков -29- Нумизматични данни за Тракийското Панагюрско съкровище

В.Василев -40- Аурихалкумът в римското монетосечене

Я.Янев -46- Колективна монетна находка в Кюстендилско

На лицевата страна на корицата: Анонимен печат на Симеон

Снимка: Роза Станева

НУМИЗМАТИКА

ИЗДАНИЕ КОМИТЕТА ИСКУССТВА
И КУЛЬТУРЫ

NUMISMATICA

EDITION DU COMITEE
DE L'ART ET DE LA CULTURE

NUMISMATICA

HERAUSGEGEBEN VON DER KOMITEE
FÜR KUNST UND KULTUR

NUMISMATICA

EDITED BY COMMITTEE
FOR ART AND CULTURE

ADRESSEZ TOUTES DEMANDES D'ABONNEMENT
A DSP „HEMUS", ROUSKI 6, SOFIA, BULGARIE

АБОНИРАНЕТО ЗА СТРАНАТА СТАВА ЧРЕЗ РЕП
ГОДИШЕН АБОНАМЕНТ 1,20 ЛВ.
ОТДЕЛЕН БРОЙ 0,30 ЛВ.

Главен редактор:
Ст. н. с. ЙОРДАНКА ЮРУКОВА
Редакционна колегия:
Ст. н. с. Димитър Николов, Никола Гайдаров, Адолф Рогалски, Върбан Драганов, Иван Върбанов

Rédacteur en chef:
YORDANCA YOUROUCOVA
Rédaction:
Dimitre Nicolov, Nicola Gaïdarov, Adolf Rogalski, Varban Dragonov, Ivan Varbanov

МОНЕТАРНИЦАТА В СЕРДИКА ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА III-IV ВЕК

Бистра Божкова

Управлението на Аврелиан / 270-275г./ слага край на готските опустошения в римските територии от средата на III век. Освен успешните военни действия срещу готите, Аврелиан предприема и редица административни и икономически мерки, които имат за цел стабилизацията на Римската империя. Тези мерки до голяма степен засягат и балканските земи. Една от тях е създаването на юг от Дунава на нова провинция - Дакия, чийто главен град бил Сердика. Тя обхващала част от земите на Мизия и Тракия.[1]

Сердика скоро се обособила като административен и стратегически център. Градът бил удобен пункт за отправяне на легионите в поход срещу готите, а също и важен център по пътя от западните към източните провинции. Воюващите легиони, а и местният пазар, се нуждаели от своевременно снабдяване с монети, издавани и контролирани от централната власт. Аврелиан, оценявайки значението на Сердика като главен град на новосъздадената провинция, наново открил прекратилата дейността си, съгласно разпоредбите на Галиен, Сердикийска монетарница.[2] Сега тя била контролирана от столичната администрация и секла монети само от името на императора. Типовете и номиналите на монетите и следвали напълно тези, утвърдени от столичната монетарница. За значителната продукция на Сердикийската монетарница по времето на Аврелиан говори фактът, че в нея са функционирали четири официни.[3] През 278г., когато Проб подновил войната с готите и с други варварски племена, се наложило временното прекъсване на дейността на Сердикийската монетарница, като част от функциите и били прехвърлени върху тези на Сисция и Кизик.[4] Тук са били преместени и някои официни на Сердикийската монетарница заедно с техния персонал и инвентар.

По време на Диоклетиана много монетарници възобновили своята дейност. Били организирани и нови. На Балканския полуостров започнала дейността на монетарниците на Хераклея и Тесалоник. В 303г. обаче последната престанала да сече монети, което наложило монетарницата в Сердика да започне отново активно да функционира.[5] В миналото, особено що се отнася до сребърните монети, Сердикийската монетарница следвала традициите на тези в Теласоник, факт, показващ приемствеността между двете монетарници. От 303/304г. Сердикийската монетарница работи с 5 / А-Є/ официни. До 308г. тя сече монети без прекъсване. Инициалите, чрез които е означавано в съкратен вид името на града, се предхождат от буквите SM(acra) M(oneta) . Това съкращение се е поставяло пред инициалите на града, за да покаже значимостта на монетарницата. В нея са били сечени златни и сребърни монети, като тяхното отсичане е съвпадало по време с пребиваването на императора или неговия двор в града.

В системата от монетарници, тази в Сердика е била предназначена главно за сечене на златни монети. Именно това нейно привилегировано положение е било изразено с думите S(acra) M(oneta) . Все от 303/304г. до май 305г. монетарницата в Сердика сече сребърни и билонови монети за императорите Диоклетиан и Максимиан Херкулий, както и за цезарите Констанции Хлор и Галерий, Максимиан. Сребърните монети са с тегло 3,3г. Върху тях е представено изображението на отворена крепостна порта, придружена от надписа VIRTVS MILITVM. Фолисите са с тегло 10,5-9,25г и носят изображението на Гения на римския народ, заобиколен от съответния надпис - GENIO POPVLI ROMANI.

NB

От 1 май 305г. до 25 юли 306г. Сердикийската монетарница сече монети от три вида метал-злато, сребро и бронз. Освен за четиримата владетели, в циркулация са пуснати и монети от името на абдикиралите вече Диоклетиан и Максимиан Херкулий, които носели почетната титла Seniores Augusti. В надписите, гравирани върху монетите, те са наречени още Baeatissimo Sen и Felicissimo Sen.

Върху обратната страна на златните монети, в полето е поставен знак ,който показва стойността на ауреуса, отсечен по тегловния стандарт на Диоклетиановата монетна реформа - 1/60 част от златната либра / 5,3г /. Други знаци, които се срещат пак върху обратната страна на златните монети в полето са SF - съкращение на титлата Senior Felicissimus.

Сердикийската монетарница сече ауреуси от имената на императорите Галерий Максимиан и Констанции Хлор, от тези на цезарите Флавий Север и Максимин Даза, както и от името на Диоклетиан и Максимиан Херкулий. Златните монети, сечени от името на императорите имат следните монетни типове CONSVL AVGG NN /императорът в тога и глобус в ръка/;

HERCVLI VICTORI / изображение на Херкулес/ и IOVIS CONSERVATORI / Юпитер с жезъл и орел /[8].

За ауреусите, сечени от името на цезарите, е характерен монетният тип PRINCIPI IVVENTVTIS / владетелят във военни дрехи / [9], а върху златните монети на Диоклетиан и на Максимиан Херкулий е представено изображението на Провиденция и на Квиес, заобиколено от надписа PROVID DEORVM QVIES AVGG.[10]

От май 305г. до юли 306г. в монетарницата на Сердика са сечени сребърни монети само с имената и образите на Галерий Максимиан и Констанций Хлор. Характерният за тях монетен тип е този от предишната емисия с надпис VIRTVS MILITVM .Теглото на тези монети също е непроменено - 3,3г. [11] През същия период фолисите, както и ауреусите са сечени от името на Диоклетиан, Максимиан Херкулий и четиримата владетели. При монетите на Констанций Хлор, Галерий Максимиан и двамата цезари се запазва старият монетен тип GENIO POPVLI ROMANI. Това показва устойчивостта на този тип, най-характерен за Тетрархията. Създаден с монетната реформа на Диоклетиан, той се запазва в източните монетарници и по време на Втората Тетрархия. При монетите на Диоклетиан и Максимиан Херкулий се повтаря монетният тип с изображението на Провиденция и на Квиес.[12]

След смъртта на Констанции Хлор / 25 юли 306г./ за император бил провъзгласен Флавий Север.[13] От тази дата до пролетта на 307г. монетарницата в Сердика сече монети от името на императорите Галерий Максимиан и Флавий Север, както и от името на цезарите Максимин Даза и Константин.

В този период, както и в предишния, в Сердика се секат монети от трите метала в петте официни на монетарницата, които продължават да функционират. Монетните типове и теглото на ауреусите се запазват.[14] Монетарницата в Сердика сече сребърни монети само с името и образа на Флавий Север като император и на Максимин Даза като цезар. Типът за обратната страна на монетите продължава да е един и същ VIRTVS MILITVM. Вероятно емисията сребърни монети с името и образа на Флавий Север е пусната в чест на неговото избиране за император.[15] Фолисите, сечени в годините 306-307, запазват своето тегло. Те се секат от името на четиримата владетели. Монетният тип за обратната страна е както е и в предишните емисии - GENIO POPVLI ROMANI . Възможно е в този период от време да е продължило сеченето на монети в чест на Диоклетиан и Максимиан Херкулий.[16]

NB

През пролетта на 307г. Флавий Север е бил убит в борба срещу сина на Максимиан Херкулий, обявил се за император. На мястото на убития август, Галерий Максимиан издига като такъв Лициний / 11 ноември 308г./, а Максимин Даза бил провъзгласен за император от своите легиони на 1 март 310г.[17] Сердикийската монетарница започва да сече сега монети от името на Галерий Максимиан като император, на Максимин Даза като цезар и на Валерия, жена на Галерий и дъщеря на Диоклетиан.

Монетосеченето на Сердикийската монетарница прекъсва през 308г. Отсичането на монети с образа на Валерия като августа изпреварва решението от срещата на владетелите в Карнунциум [18] да издават монети с нейния образ и с титлата на августа. От пролетта на 307г. до края на 308г. в Сердикийската монетарница са били сечени златни и медни монети. Освен обикновените ауреуси тук са били сечени и техни мултипликации с тегло 31,3г и 12,95г. Те са носели името и образа на Галерий Максимиан. Върху обратната им страна бил представен Юпитер, заобиколен от надписа IOVIS CONSERVATOR AVGG . Тези емисии били сечени през 308г. по случай VII-то консултанство на Галерий Максимиан.[19]

При последните емисии ауреуси бил запазен типът на IOVIS CONSERVATOR за Галерий Максимиан; типът на цезарите PRINCIPI IVVENTVTIS - за Максимин

Даза; типът на Венера VENERI VICTRICI[20] за Валерия. В годините 307/308 при фолисите се появява нов монетен тип, характерен за източните монетарници, който постепенно замества този на GENIO POPVLI ROMANI - GENIO AVGVSTI. В същност иконографски изображението е същото като променен е само надписът. Той подсказва ново тълкуване на старото изображение:персонификацията не е вече на Гения на римския народ, а на Гения на императора. Новият тип показва тенденция, която се изявява най-силно в източните римски провинции-прогресивно нарастване на култа към императора. Монети с новия монетен тип както и със стария /GENIO POPVLI ROMANI/ се секат за Галерий Максимиан и Максимин Даза. Пак за двамата владетели се секат монети с типа на Виртус- VIRTVTI EXERCITVS . За Максимин Даза е характерен типът GENIO CAESARIS, аналогичен на GENIO AVGVSTI. За Валерия върху фолисите е характерен монетният тип от ауреусите.[21] От 307г. до 308г. се забелязва значително спадане на теглото на фолисите - от 10.5-9,25 на 7,00-6,00г. Това явление е характерно и за другите източни монетарници-Хераклея, Никомедия, Кизик и Тесалоник.[22] Освен че снижават теглото си билоновите монети започват все повече да губят малкото количество сребро,с което са били обвити. По-късно този процес се задълбочава и довежда до пълното изчезване на този номинал, въведен с реформата на Диоклетиан. Фолисите били заместени с медни монети, чието тегло е значително по-ниско.

NB

Взетите решения на срещата в Карнунциум засегнали и монетосеченето на Балканския полуостров. Съобразно настъпилите изменения в политическия живот на империята, била реорганизирана и дейността на монетарниците. Галерий Максимиан премества своята резиденция от Сердика в Тесалоник, където се открива монетарница. С този акт се прекъсва дейността на Сердикийската монетарница.[23]

NB

Спорадично, през 313/314г., тя отново сече ауреуси с имената и образите на Лициний и Константин. Монети с типа IOVI CONSERVATORI AVG Лициний сече както за себе си, така и за Константин,но емисията SOLI COMITI AVGG NN той отсича само за Константин.[24] Монетните типове на ауреусите говорят, че те са били отсечени в мирния период от управлението на двамата владетели. Такова монетосечене е съществувало и в другите източници монетарници.[25] То се изразявало главно в отсичането на няколко серии златни монети в чест на квинквиналиите на Лициний от ноември 313г. Вероятно сердикийските златни монети са отсечени преди квинквиналиите и за това те не са отразени върху тях. Те са били пуснати в чест на някакво друго важно събитие, което засягало и двамата владетели. Такова събитие е издаването на Миланския едикт от началото на 313г. В негова чест вероятно монетарницата на Сердика сече въпросните емисии ауреуси.

След 313/314г. Сердикийската монетарница прекратява окончателно своята дейност. Монетарниците в Хераклея, Константинопол, и особено в Тесалоник и Сирмиум, поемат върху себе си активното монетосечене на Балканския полуостров, което изцяло задоволявало нуждите на икономиката в този район на Римската империя.

---

1. Eutr. 5. IX. 15, 1.
2. Н.Мушмов. Монетите и монетарниците на Сердика С,1926,с.27
J.P. Callu. La politique monétaire des empereurs romains de 238 à 311.
3. Н.Мушмов, цит.съч.с.35.
4. J.P.Callu. Op. cit. p. 334-335
5. Ibidem p. 382
6. RIC, VI, p. 491-492

7. Ibidem p. 492
8. Ibidem p. 492-493
9. Ibidem p. 493
10. Ibidem p. 494
11. Ibidem p. 494
12. Ibidem p. 495
13. G. Goyau. Chronologie de l'Empire Romain. Paris, 1891, p. 374.
14. RIC, VI, p. 496
15. Ibidem p. 497
16. Ibidem p. 497
17. Eutr. 9. X. 4, 1; RIC, VI, p. 15
18. RIC, VI, p. 489
19. Ibidem p. 498
20. Ibidem p. 498-499
21. Ibidem p. 499-500
22. Ibidem pp. 514, 535, 562, 586
23. J.P. Callu. O. cit. p. 423
24. RIC, VII, p. 479-480
25. Ibidem p. 541, 597

РЕДКИ И НЕИЗВЕСТНИ МЕДНИ МОНЕТИ ОТ XIII в.

Иван Йорданов

Една от характерните особености на билоновото /всъщност медно по състав/ монетосечене на Балканите през първата половина на XIII в.е изключителното разнообразие на монетните типове от една страна и от друга - сеченето им в малки количества. За това свидетелствуват многобройните съобщения за нови и неизвестни досега в литературата монетни типове. Нерядко тези нови открития се съпровождат от дискусии относно произхода и датировката на въпросните монети.

В следващите редове ще спрем вниманието си на някои редки, дискусионни или неизвестни монети, с които имахме възможността да се запознаем в няколко наши музеи.[1]

I. Имитативни типове монети

Понятието имитативно монетосечене за XIII в. води появата си от сравнително по-ново време. То е въведено в научното обръщение от М.Хенди в монографията му, посветена на проблемите на монетосеченето през XII-XIIIв. Съществен белег на това монетосечене е, че монетните типове се явяват подражание на тези от XII в., а различията с тях са както в стила и изработката, така и в качеството на самата сплав, която е изключително медна.[2]

Три по-ранни типове от това имитативно монетосечене, които са преки копия на билонови монети от XII в./с някои малки несъществени различия/ М.Хенди прие за български произход, сечени в периода 1195-1218 г., а останалите - за по-късни монети типове, чийто иконографски сюжет е комбинация от елементи на монетни типове от XII в. - за латински по произход, отсечени в периода 1204-1261 г.

По отношение на първите /приети за български/ се появиха дискусии в няколко направления. Едни автори смятат, че това са кризисни монети, сечени във Византия по времето на владeтелите, чиито образи и имена са представени по тях;[3] други ги отнасят към извънредното византийско монетосечене, което се датира от последните месеци на управление на Алексий III Ангел / 1195-1203/[4], а според най-новата хипотеза това са най-ранните латински серии.[5] Разглежданите монетни типове са масово разпространени из целия Балкански полуостров и това затруднява допълнително решаването на въпроса на тяхната локализация и произход. Стилът им е опростен и линеарен. В тази връзка известна възможност за локализация по произход им предоставят някои редки екземпляра от тези типове монети, които имат подражателен стил и характер и се различават много ясно от останалата маса на подобни типове монети.

Проучените от нас екземпляри с подражателен стил и характер се отнасят към тип С на българското имитативно монетосечене / според класификацията на М.Хенди /[6]. Подражателният им стил, техниката и изпълнението им говорят за монетосечене в монетарницата, където липсва опитност и традиция.

1.Лице: Надпис $\overline{\text{IC}}$-$\overline{\text{XC}}$.

Представен е едър бюст на Христос насреща, без брада. Около главата му с едър зърнест кръг е представен нимб и трудно забележим вписан в него кръст. С дясната ръка Христос благославя, а в лявата ръка държи Евангелие.

Опако: Безсмислен псевдонадпис.

Представен е императорът прав насреща, със стема, дивитисион и лорос. В дясната ръка държи жезъл с къса дръжка. Вляво от него е представен св.Константин, без нимб, със стема, дивитисион и лорос. В лявата ръка държи жезъл с къса дръжка. Двамата / императорът и св.Константин / държат помежду си кълбо, увенчано отгоре с кръст.

Медна корубеста пластинка, диам.24-26 мм, тегло 2,9 г. Посока на печатите ↑↗ ОИМ-Стара Загора / Обр.1/.

Всички монети при от XII и XIII в. горният и долен печат на матрицата са взаимно свързани и разположени противоположно един на друг ↑↓ . В случая разнопосочието на двата печата, което се констатира и при другите проучени от нас еквемпляри / ↑↗ ↑↖ / свидетелствува, че те не са взаимно свързани. Явно е, че се касае за по-примитивно монетосечене, каквото е това на двамата узурпатори от XII в. Исак Комнин от Кипър / 1184-1190 / и Теодор Мангафа от Филаделфия / 1186-1190/.

Монети от този подражателен стил сме проучили / по един екземпляр / от колективните находки от Стара Загора, Долна Кабда, Красен и Тулово. Няколко подобни екземпляра има и в т.н. съкровище " Петър и Павел ", за което се предполага, че е от България.[7]

Както вече споменахме, останалите по-късни имитативни типове бяха възприети от М.Хенди като латински, сечени в периода 1204-1261. Техните иконографски сюжети са както комбинации от елементите на иконографските сюжети на отделните типове монети от XII в. от различни номинали, така и подражания на монети от XIII в. / примерно на никейските монети /, а някои типове, по думите на Хенди, имат малко или много измислен характер.

По-долу ще се спрем на два латински имитативни типа, за чието определяне и характеристика спомага проученият от нас нумизматичен материал.

2.Лице: Доколкото може да се види от силно орязаната монета тук е представен Исус Христос с брада, нимб и мантия, седнал насреща на трон с високо облегало. С дясната ръка благославя, а с лявата държи Евангелие.

Опако: Владетелят е представен прав насреща, със стема, дивитисион и лорос. С дясната ръка се подпира върху жезъл с дълга дръжка, а в лявата ръка държи акакия. Горе, вдясно е представена божията десница, която коронясва императора.

Надпис: [AN] ΔPoNI

Медна корувеста, диам.19,5-23 мм, тегло 1,15 г, ОИМ-Русе/ / Обр.2/. Монета от същия тип е известна от сбирката на византийските монети на Парижката национална библиотека. Авторът на каталога С.Морисон отнася монетите от този тип към монетосеченето на Андроник Комнин / 1182-1185 г./, вероятно поради надписа ANΔPoNIK изписан върху тях. Но нашата монета, а така също и екземплярът от Париж, се отличават съществено от билоновите монети на Андроник I както по стил, така и по изработка и метал. Монетите на Андроник I са билонови, а въпросните очевидно медни. Те имат всички белези на имитативното монетосечене от XIII в. и са много близки до тип I от латинските имитации - според класификацията на Хенди.[8] Необходимо е да подчертаем, че въпросните монети от тип I са също изключително редки. За сега е известен само един екземпляр, също притежание на Парижката национална библиотека, който в каталога на Морисон е отнесен също към монетосеченето на Андроник I Комнин, вероятно по съображенията, посочени по-горе.[9] От това възниква основателно въпросът: каква е датировката на тези монети, а оттам и техният произход-на Андроник I ли са те или са латински имитации от XIII век? Посочихме вече, че белезите им са същите както тези на имитативните монети от XIII в., но особен аргумент за тяхната датировка е фактът, че разглежданата тук монета е от състава на интересната колективна находка от с.Нисово, Русенски окръг, датирана в четвъртото десетилетие на XIII в. В тази находка липсват каквито и да е монети от XII в., а още повече такива от Андроник I Комнин, които поради кратковременното му управление, са по-редки дори и в колективните находки от XII в.

3.Лице: Надпис $\overline{\text{M-P}}$ - $\overline{\Theta\text{V}}$

Представена е Богородица Агиосоритиса в три четвърти ръст, насреща, с вдигнати за оранс ръце. Вдясно, горе, е представена благославящата божия десница.

Опако: Надпис в хоризонтални ОАГIОС $\overline{\text{IW}}$ О ΠΡΟΔΡΟΜΟC

Представен е св.Йоан Предчета с нимб, дълга коса и брада, облечен в мантия, прав, насреща. В дясната ръка държи жезъл с къса дръжка и двоен патриаршески кръст на върха, а в лявата-неясен предмет, по всяка вероятност свитък/Обр.3/.

За монетите от този тип бе съобщено за първи път от Меткалф в споменатото вече съкровище " Петър и Павел ".Според него върху монетите е представен св.Павел.[11] При по-винмателно вглеждане обаче се вижда, че представеният светец се различава съществено от иконографията на св.Павел - изобщо и в частност - от тази върху монетите от тип Т, според класификацията на Хенди / Обр.5,6 /. Той държи патриаршески кръст в дясната ръка, а в лявата-свитък /?/, което е по-присъщо за иконографията на св.Йоан Предчета. Това наше предположение напълно се потвърждава от надписа IΨ ΠΡΟΔΡΟΜΟC , който може да се прочете при няколко, макар и фрагментирани, монети от този тип / Обр.7 /.

В заключение трябва да кажем, че върху новопубликувания от Меткалф тип U е представен не св.Павел, а св.Йоан Предтеча. Откритието несъмнено обогатява средновековната нумизматика на Балканите. Датировката на този тип, според Меткалф, е близка до тип Т, което е приемливо, но ще се отнася до посочения български произход на двата типа / Т и   / монети - това е въпрос недостатъчно обоснован, на който се спираме на друго място.[12]

II. Никейски монети

4. Лице: Надпис $\overline{IC}$ - $\overline{XC}$.

Представен е бюст на Исус Христос насреща, с нимб, брада и мантия, Нимбът е вписан в кръг. В раменете му са гравирани по пет бисера.

Опако: Псевдонадпис от точки.

Представен е владетелят до пояс, насреща, със стема, дивитисион и лорос. Брадата му е разклонена на две. Дясната ръка е поставена пред гърдите, а в лявата държи жезъл с дълга дръжка,която завършва на върха с осемлъчна звезда. Жезълът се придържа от представената вляво от императора Богородица. Последната е с нимб, мантия и мафорий. С лявата ръка придържа жезъла, а с дясната благославя.

Медна, корубеста, диам.20,5-23 мм, тегло 1,72 г, ОИМ-Русе / Обр.4 и 8 /.

Монетата от този тип поради наличието на два съществени елемента в иконографския сюжет и в трактовката му - разклонена на две брада на владетеля и жезъла, завършващ на върха с осмолъчна звезда - дават основание да я отнесем към никейското монетосечене, чийто характерни белези са посочените именно елементи. Иконографията й съвпада с тази от първото иперперонова монетосечене на Йоан III Дука Ватаци / 1222-1254/ при което жезълът е двоен, патриаршески, а брадата-заоблена. Изложеното дотук дава основание да приемем, че става дума за неизвестна досега монета на Йоан III Дука Ватаци.Поради липса на надпис и представянето на Христос от лицевата страна по начин характерен за имитационните монети това твърдение не може да бъде поддържано абсолютно. Не бива да се изключва и латинския произход, като първообразът е несъмнено никейски.

III.Солунски монети

1. Теодор Комнин Дука / 1224-1230 /.

Тип С / по Хенди / [14]

Лице: Надпис М-Р ΘV

Представена е Богородица с нимб, мантия и мафорий, седнала, насреща върху трон с високо облегало. Пред гърдите държи медальон с образа на Младенеца.

Опако: †ΘΕΟΔWPOC ΔΕCΠΤ ΟΑΓΙΟC ΘΕΟΔW

Владетелят е представен прав, насреща със стема, дивитисион и лорос. В дясната ръка държи меч в ножница с острие надолу, а в лявата - скиптър с дълга дръжка, на върха вписан в кръг и декориран със знаме, което придържа представеният вляво св.Теодор. Последният е с нимб, с разклонена на две брада. Облечен е във военно облекло. С дясната ръка придържа скиптър, а с лявата - щит.

Медна корубеста, диам.30-32 мм, тегло 3,05г, АИМ - Филиал Шумен / Обр.9/ Тип F / по Хенди /.[13]

6. **Лице:** Надпис в хоризонтални редове ΟΑΓΙΟC ΔΙΜΗΤΡΙΟC

Св.Димитър е представен без брада, с нимб и военно облекло, седнал насреща върху трон с ниско облегало. На колената си държи меч.

Опако: Околовръстен надпис ΘΕΟΔWPOC ΔΕCΠ M̄-P Θ̄V

Императорът е представен до пояс, насреща, със стема, дивитисион и лорос. В дясната ръка държи жезъл с къса дръжка, завършващ на върха с кръст, а в лявата ръка-двоен патриаршески кръст с дълга дръжка, който се придържа от представената вляво до пояс Богородица. Последната е с нимб, мантия и мафорий и с лявата ръка коронясва императора.

Медна, опит да бъде изправена, диам.33-34 мм, тегло 3,45 г / Обр.10 /, АИМ - Филиал Шумен.

Върху горните два типа се спряхме не само от желание да представим два много добре запазени екземпляра от монетите на Теодор Комнин Дука, които се срещат рядко, но и за да внесем известна светлина в реда на техното сечене. Според класификацията на Хенди, по-ранен е тип С. Но от двете препечатвания, засвидетелствувани в колективната находка от с.Долна Кабда, излиза, че тип С е по-късен. Две монети от тип С са препечатани върху монети от тип . Въпреки че въпросните две монети са само половинки, то препечатването е добре видимо / Обр.11 /. Препечатана е лицевата страна на тип С върху обратната страна на тип F .

В заключение трябва да подчертаем, че порядъкът на сечение е обратен на този, посочен от Хенди, а двукратното препечатване сочи вероятната последователност на тези два типа.

2. Йоан Комнин Дука / 1237-1244 /.

Според класификацията на Хенди Йоан Комнин Дука сече само билонови монети ито в три номинала, отнесени съответно към серия I/голям номинал-5 типа/ , серия II / среден номинал-5 типа/и към серия III/малък номинал- 18 типа/.

Според автора някои монети от серияI имат малки подражания в серия III.

При нашите проучвания попаднахме на нови типове,които внасят корекции и допълнения в тази класификация.

Серия I.

7.Лице : Надпис $\overline{\text{MP}}$ - $\widetilde{\Theta\text{V}}$

Богородица е представена с нимб, мантия и мафорий, седнала на трон насреща.Пред гърдите си държи медалион с образа на Младенеца.

Опако : Околовръстен надпис ΔΕСΠΟΤΗC IWANNIC

Императорът е представен прав,насреща със стема дивитисион и лорос. В дясната ръка държи лабарум с къса дръжка , а в лявата - акакия. Горе, вдясно, зад сегмент от небе е представена божията десница, която коронясва императора.

Медна корубеста пластинка, отчупена от една страна.Размерът на монетния печат - 20,5 мм, тегло 1,52г, Царевец - Обект VII, /Обр.12 /.

Монета от този тип е известна засега само от серия III, тип Н. Тя се различава от нашата монета както по модула / размер на монетния печат 10 мм /, така и в теглото / 0,5-0,6г/, а също така и в украсата на лороса, която е опростена. Нашият екземпляр подсказва възможостта - всички монети на Йоан Комнин Дука от серия III да имат съответствия в серия I. Но тъй като последните са сечени в по-малки количества, те са и по-рядко срещани. И обратно - всички известни типове от серия I би следвало да имат съответствия в серия III. За това свидетелствува новооткритият екземпляр от съкровището от Долна Кабда, който има следното описание.

8.Лице: Изображение липсва, негатив на образа от обратната страна.

Опако: Владетелят е представен прав насреща, със стема, дивитисион и хламида. С дясната ръка се подпира върху лабарум с дълга дръжка, а в лявата-държи кълбо, увенчано с кръст. Медна, корубеста, диам. на монетния печат 10 мм, тегло 0,52г, /Обр.13 / ОИМ-Търговище.

Този тип притежава всички белези на монетните от серия III на Йоан Комнин Дука и се явява съответствие на известния вече тип C от серия I.

9. **Лице**: Липсва изображение, негатив от образа на опакото.

Опако: Св.Димитър е представен без брада, с нимб, седнал насреща върху трон без облегало, облечен във военно облекло. На колената си държи меч.

Медна, слабо корубеста пластинка, диам. на печата 10 мм, тегло 0,5г, ОИМ-Търговище, /Обр.14/.

Този тип монети е неизвестен в литературата. Нашият екземпляр е безсъмнено от серия III на Солунската монетарница, вероятно от времето на Йоан Комнин Дука. В частно писмо гръцкият нумизмат Ж.Туратсоглу ни съобщи , че е попаднал на екземпляр от същия тип, който е с белези на монетите от серия I.[14] С това още веднаж се потвърждава изказаното по-горе предположение, че всички известни типове от серия I имат съответствия в серия II и III и обратно. Там, където за сега такива не са известни, поради това, че специалистите още не са попаднали на тях. Върху тази наша хипотеза и проблемите на целостното монетосечене на Йоан Комнин Дука, изискващи по-голям обем работа и повече сравнителен материал ще се спрем в една бъдеща работа.

III. Монети сечени в Солун след 1246г.

10. **Лице**: Шестолъчна звезда.

Опако: Представена е Богородица Оранта с нимб, мантия и мафории, права, насреща с вдигнати за оранс ръце. Под ръцете й е представена по една звезда.

Медна, корубеста, диам.на монетния печат 10 мм, тегло 0,4-0,45г, ОИМ-Търговище /Обр.17./.

Монета от този тип е известна в нумизматичната литература под името анонимна на Солунската монетарница от времето на Палеолозите[15] т.е.сечена след 1261г.Тя обаче се различава от нашата както по тегло, така и по размер / теглото на илюстрираната от нас половинка е 0,9г, а диаметърът на монетния печат е 21 мм /.

Основание за датирането й към времето на Палеолозите е вероятно наличието на шестолъчна звезда като главен тип, който е характерен за монетите на Михаил VIII и неговите наследници.

Представеният от нас екземпляр, близък до монетите от серия III на Йоан Комнин Дука, поставя под въпрос известната досега датировка на този тип монети. Начинът на сечене на тези два номинала монети / известният от Герасимов и нашите / са всъщност идентични със серия I и III на Йоан Комнин Дука. Това поражда въпроса Солунски ли са тези монети и от времето на Йоан Комнин Дука ли са те ? Против датировката им след 1261г. говорят както сеченето им в два номинала, практика непозната по времето на Палеолозите, така и фактът, че представените от нас екземпляри са от колективна находка от Долна Кабда, която е укрита не по-късно от петото десетилетие на XIIIв. Представянето на шестолъчна звезда като главен тип е характерно за монетосеченето на Палеолозите, което от своя страна е наследник на никейското.

Изказаните по-горе съображения ни позволяват да допуснем, че въпросните монети са сечени в Солунската монетарница /съдейки по стила им/, но в период, когато тя е вече под контрола на никейците т.е.непосредствено след 1246г. Тогава в нея бил все още запазен солунският стандарт и стил, като са били въведени никейските типове. Вероятно по същото време е бил отсечен и следващият тип, който по своя номинал принадлежи към серия III на Йоан Дука. При него владетелят е представен с разклонена на две брада, мода характерна преди всичко за никейското монетосечене / поради своето непълнолетие Йоан Комнин Дука се представя голобрад /.

11.Лице: Липсва изображение.

Опако: Бюстови изображения на двама владетели със стеми, дивитисион и лорос. Помежду си държат меч.

Почти плоска, медна, диам.на монетния печат 10-10,5 мм, тегло 0,25г, ОИМ-Търговище /Обр.14./.

Възможно е фигурата вдясно да е на св.Константин, който се представя по монетите от XII-XIII в. с инсигниите на земен владетел. Възможно е също така това да е друг владетел и тази монета да е свидетелство за някой политически акт в Никейската империя, извършен непосредствено след 1246 г. Последната монета е също от Солунската монетарница. Тя е сечена по времето на Теодор II Ласкарис /1254-1258/.

12. **Лице:** Представен е голям кръст, заемащ цялото поле на монетата със лилиевидни окончания.

Опако: Надпис в хоризонтални редове Δ|Κ|Ю|ΛΑ|CΚΑ|ΡΙ|C Императорът е представен прав, насреща, с разклонена на две брада, със стема, дивитисион и лорос. В дясната ръка държи жезъл с къса дръжка. Вляво от него е представен св.Димитър, без брада, с нимб и военно облекло. На лявото си рамо държи копие. Двамата с императора държат помежду си модел на град Тесалоник.

Медна корубеста, диам.26-28 мм, тегло 3,05г, Царевец - XX, /Обр.15/

[1] В настоящата работа са използувани материали от ОИМ-Стара Загора - от колективна находка в града / непубликувана /; от ОИМ-Търговище, от колективна находка в с.Долна Кабда; от ОИМ-Русе, от колективна находка в с.Нисово и двете непубликувани; от Археологическа база Царевец-единични находки от обекти VII и XX и също единични находки от фонда на филиала на АИМ-Шумен. Ползувам се от възможността още веднаж да благодаря на ст.н.с.Димитър Николов, ст.н.с. Димитър Овчаров / бивш директор на ОИМ-Търговище/, Димитър Иванов и Петър Славчев за предоставените материали.

2 M.F. Hendy. Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261, Waschington, 1969, pp. 189-218.

3 D.M. Metcalf. Byzantinobulgarica: the Second Bulgarian Empire and the problem of "Bulgarian imitative" trachea before after 1204.N. Circ. 1973, pp. 418-21.

4 J. Touratsoglou. Unpublished Byzantine hoards of billon trachea from Greek Macedonia and Thrace. Balkan Studies, 14, 1973, pp. 140-141.

5 J. Touratsoglou. The Edessa /1968 hoard og billon trachea ΕΚ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ, ΤΟΜΟΣ 28, 1973, ΜΕΛΕΤΑΙ, ΑΘΗΝΑΙ, 1975, pp.67-68

6 M.F. Hendy. Op. cit., p. 218, Pl. 24_{15}, 25_{1-5}.

7. Всички съкровища с изключение на т.н. " Петър и Павел " са непубликувани. За него виж D.M. Metcalf. The Peter and Paul hoard: Bulgarian and Latin imitative trachea in the Time Ivan Asen II, N. Chronicle, 1973.

8 S. Morrison. Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliotheque National. Paris, 1970, Pl. CI (B)01.

9 M.F. Hendy. Op. cit., p. 193, Pl. 26_6.

10 S. Morrisson. Op. cit., Pl. CI (B)02.

11 D.M.Metcalf. Peter and Paul ..... p. 166.

12. На този проблем се спираме в " Колективна находка на средновековни монети от с.Долна Кабда, Търговищки окръг ", Бизантинобулгарика, т.VI / под печат /.

13 M.F. Hendy. Op. Cit., pp. 270-271, Pl. 38_{6-7}

15. Изказвам благодарност на г-н Туратсоглу за неговата отзивчивост.

16 T. Gerasimov. Monnaies des Paléologues des représentations d'étoiles. Byzantinobulgarica, III, 1969, p. 108, Pl.I_{10}.

ОБРАЗИ

Обр.1. " Българска имитация " тип С / по Хенди / - силно стилизирана.

Обр.2. Латинска имитация тип I^1

Обр.3,7. Латинска имитация тип / по Меткалф / с представен върху тях св. Йоан Предтеча.
Обр.5-6. Латинска имитация тип Т / по Хенди / с представен по тях св. Павел.
Обр.4,8. Неизвестна медна монета от Йоан III Ватаци / ? / / 1222-1254 /.
Обр.9. Медна монета на Теодор Комнин Дука / 1224-1230 /, тип С / по Хенди /.
Обр.10. Медна монета на Теодор Комнин Дука / 1224-1230 /, тип / по Хенди /
Обр.11. Монета на Теодор Дука от тип С, препечатана върху монета от тип
Обр.12. Медна монета на Йоан Комнин Дука, тип от серия I.
Обр.13. Медна монета на Йоан Комнин Дука /1237-1244/, тип C^1 от серия III.
Обр.14. Неизвестна медна монета на Йоан Комнин Дука от серия III.
Обр.17. Анонимна медна монета, сечена в Солун, след 1246г., номинал серия I.
Обр.18. Анонимна медна монета, сечена в Солун- след 1246г., номинал серия III.
Обр.15. Неизвестна медна монета, сечена в Солун след 1246г., номинал серия III.
Обр.16. Медна монета на Теодор II Ласкарис /1254-1258/, сечена в Солун.

Снимки: Нъшян Карагьозян, Филиал на АИМ - Шумен

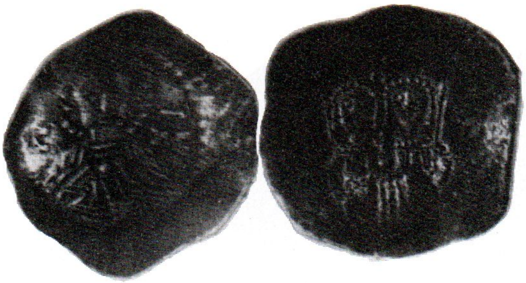

1

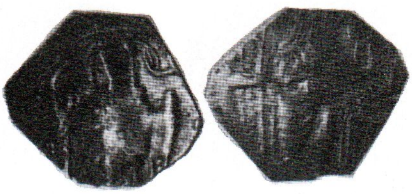

2

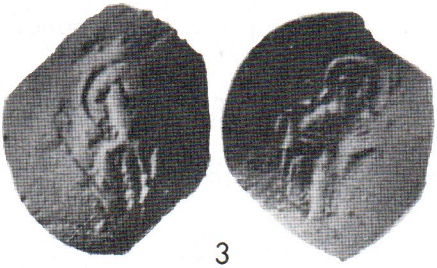

3

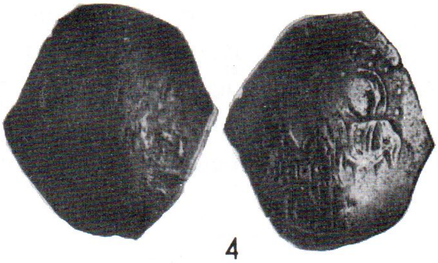

4

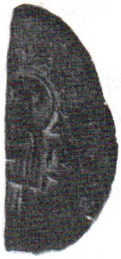

5

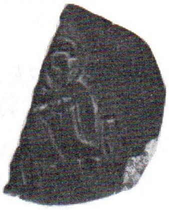

6

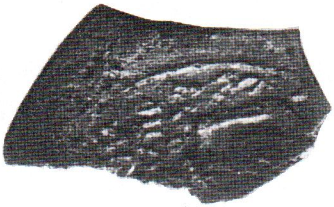

7

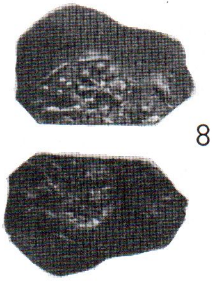

8

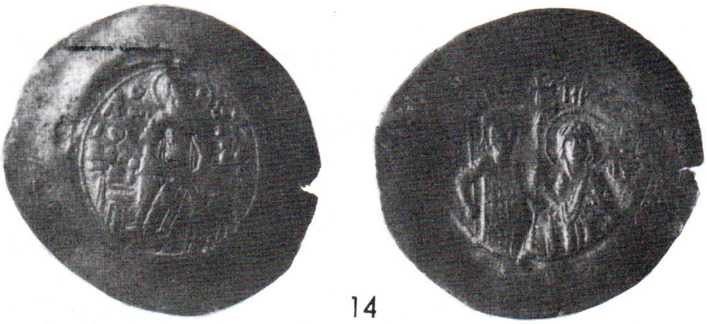

14

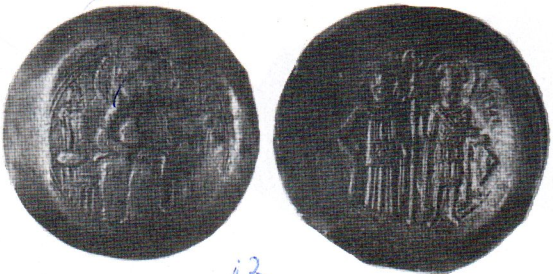

13

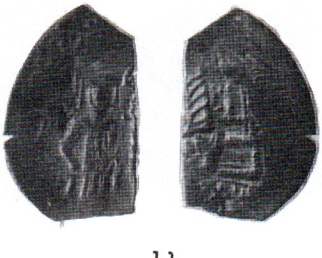

11

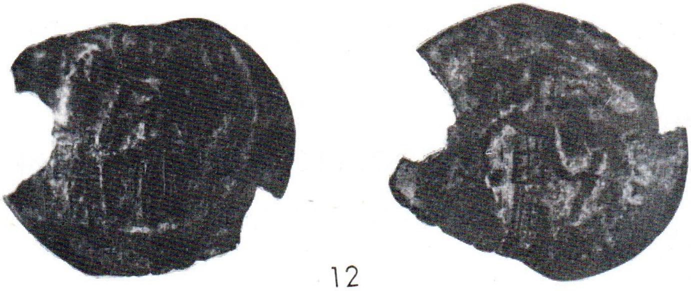

12

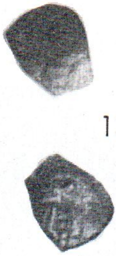

13

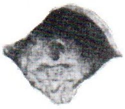

14

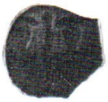

15

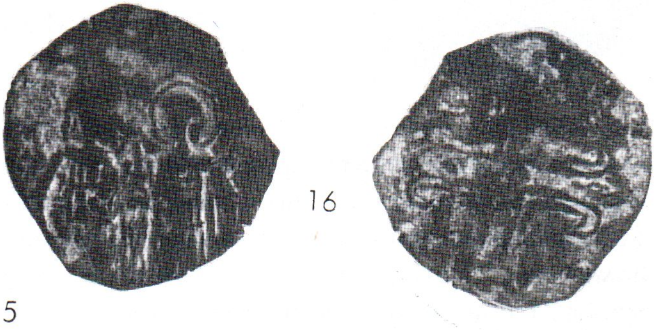

16

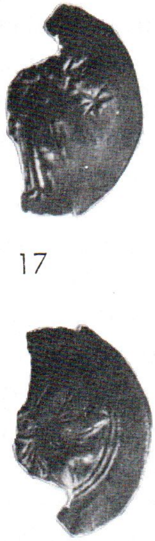

17

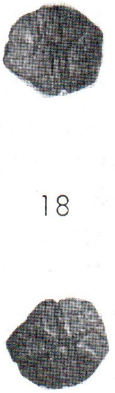

18

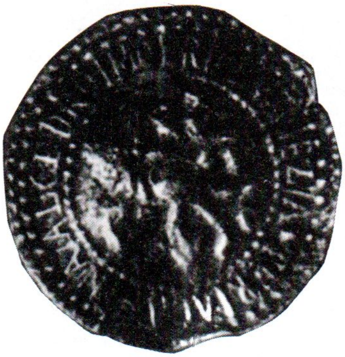

РЯДЪК МОНЕТОВИДЕН ПАМЕТНИК - ОЛОВНО ПОХЛУПАЧЕ ЗА ТЕРИАК

Йорданка Юрукова

Между многобройните археологически и нумизматични материали, които се откриват по време на редовно провежданите в Търново археологически разкопки бе намерен редък монетовиден паметник.[1] Неговата кръгла форма както и релефното изображение, заобиколено от кръгов надпис, съставен от латински букви и ограничен от два зърнести кръга, показват очевидната прилика с някои западноевропейски медали. Подобно на тях въпросният паметник е бил отсечен с помощта на матрица, върху която предварително в негатив са били гравирани надписът и изображението. Дотук и спира близостта между медалите и паметника от Търново - близост, която дава основание да го определим като " монетовиден ".

За разлика от монетите и медалите, въпросният паметник, чийто диаметър е 42 мм, има страничен ръб широк 4 мм с нарези от вътрешната страна. Тази особеност показва, че се касае до похлупаче, завинтвано около гърлото на някакво съдче. Макар и рядко, подобни похлупачета са намирани в България[2], Румъния[3], Гърция, Швейцария[4] и пр. Надписите на латински език, гравирани върху тях, разкриват още по-точно предназначението им - опаковка на едно от най-прочутите лекарства на западноевропейското възраждане - универсалният венециански териак. Съдчетата, които въпросните похлупачета затваряли, са били най-често от фина керамика, малки по обем - така, както се вижда от големината на самите похлупачета.

Малкото по обем съдържание на съдчетата за съхранение и опаковка на териака се обяснява с огромната стойност на това прочуто лекарство, възхваляване като ефикасен лек срещу всички болести.

Създаването на териака се свързва с късно елинистичната епоха, когато на Изток, в разкошните дворци на Атала III - цар на Пергам / 138-133 г.пр.н.е./ и на заклетия враг на Рим - цар на Понта Митридат VI /133-64 г.пр.н.е./ прочути лекари определили основните му съставки. Лекарството било пренесено в Рим, където съставът му обогатили известните римски лекари Андромаха, лечителят на Нерон и Клавдий Гален / II в./. Между многото медицински съчинения, Гален написал и специален трактат, посветен на състава и качествата на териака „De theriaca ad Pisonem".

През 1490г. този трактат бил издаден във Венеция, оживен център на транзитната търговия с Изтока, откъдето били внасяни не само многобройни подправки, но и опиум - активна съставка на териака. Така Венеция станала един от най-големите производители на търсения териак.

Лекарството е носело големи печалби на специализираните аптекари, които взимали строги предохранителни мерки срещу появата на негови подправки - заместители. Последните били затваряни в опаковки, подобни на тази на оригиналния териак, с похлупачета, които подражавали изображенията и надписите на оригиналите. Само грешките в неграмотно начертаните надписи и тяхната груба изработка издават ръката на фалшификаторите. Такива похлупачета на териак-заместител са намерени както у нас [6], така и в Турция [7], което дава основание да се търси, най-вероятно в самия Истанбул, съществуването на някоя незаконна аптека. Подобна аптека, която пускала на пазара недоброкачествено лекарство е имало и в Триест.[8]

Всичко това довело до упражняването на строг контрол върху териака, който следвало да бъде изготвен съгласно старите изпитани рецепти, публично в присъствието на всички, които желаели да следват от близо тази процедура. Така се е достигнало до организиране на прочутия " Театър на териака " извънредно интересно и любопитно зрелище, което се провеждало веднаж годишно във Венеция, Болоня, Милано, Женева, Лозана и др.[9] Във Венеция " Театърът на териака " ставал всяка година на 24 август - празник на Св. Вартоломей. На този ден рано сутринта всички съставни части на териака били излагани публично, наредени върху дълги маси, около които, облечени в празнични дрехи, лекари и аптекари започвали приготовлението на лечебната смес. Оригиналността на гледката се допълвала от разпалените огньове, върху които в огромни тенджери се изсипвала готовата микстура. За зрителите били издигани специални естради, от които те наблюдавали с интерес процедурата.[10]

За да стане ефикасен, териакът трябвало да отлежи цели дванадесет години. Лекуващ всички видове отравяния и някои други неразположения, той се разпространявал между населението във вид на зърна [11], като течност, която се вземала вътрешно и била значително по-евтина или пък в сгъстено състояние - мехлем, с който се покривали болните места. Този мехлем именно е бил съхраняван и пренасян в съдчета, затваряни с въпросните оловни похлупачета.

Според твърденията на големия философ и телеолог Албер Льо Гран, териакът не следвало да се дава на децата, както и на болните от жлъчка. Младите могли да го вземат умерено, а за " старците той бил божествена помощ в запазване на тяхното здраве".[12] Същият автор отбелязва, че вземането на териака в големи горещини е противопоказно.

В състава на териака влизали около 60 компонента от растителен и животински произход, някои от които предизвикват днес усмивка на недоверие.

Такава е една от основните съставки на териака, донесла му почти свръхестествена слава - части от тялото на мъжка усойница, убита задължително при пълнолуние. Други негови съставки били опиумът и сините морски водорасли, чието диуретично и кардиотонично въздействие е било особено ценно. В състава на териака влизали още чер пипер, канела, джинджифил, зърна на анасон и копър, корени от ряпа и магданоз, цветовете на червена роза и ирис, листа от здравец, кипарис, росен, равнец, звъника / посечено биле / метличина, балсамово дърво и дафиново дърво, а също така тамян, терпентин, сладко гръцко вино, сок от захарна тръстика, акация, арабска гума и др. Върху намерените и публикувани у нас оловни похлупачета се четат имената на две венециански аптеки, производители на териак: " При златната глава "/ Alla Testa d'Oro / и

" При двамата маври "/ Alla due mori /[14], които рекламират различно прочутото лекарство. В първия случай то е окачествявано като " purra " - чисто, а във втория - като " fina " - фино. Последното определение се среща и в надписа, гравиран върху похлупачето от Търново, който гласи: TERIACA FINA AL CEDRO IMPERIALE IN VENEZIA фин териак от аптеката при "Императорския кедър " във Венеция /Обр.1./. Като разкрива името на аптеката, надписът дава обяснение на неясното изображение, представено върху похлупачето. То е дървото кедър, емблема на едноименната венецианска аптека " Императорския кедър ", от която досега не са известни оловни похлупачета на териак. В този смисъл похлупачето от Търново е несъмнено принос, тъй като обогатява листата на Венецианските аптеки - производителки на териак с още едно име. Името на аптеката не е споменато в листата на венецианските аптеки от 22 юни 1565г., а също така и в тази от 16 юли 1803г.[15] Следователно съществуването на аптеката, а оттук и производството на териака, за чиято опаковка е послужило похлупачето от Търново е станало през XVII-XVIII в.
Това време съвпада с периода на икономическото издигане на някои наши градове, между които е и Търново. Зараждащата се там българска буржоазия започнала да разполага с достатъчно средства, които й позволяват да купува извънредно скъпи артикули от рода на чудотворния териак.

---

1. Изказвам благодарност на колегата Въло Вълов, който ми предостави за проучване и публикация, намерения на ръководените от него обекти нумизматичен материал.

2. Т.Герасимов. Оловни похлупачета за опаковка на венециански териак. - ИАИ, XXVI, 1963,с.277 - 281.

3 Constantin I. Karadja. La thériaque vénfnitienne et son emploi dans les principautés roumaines. - Révue des études roumaines, I, Paris, 1953, pp. 116-129

4 Colin Martin. De Theriaca. - Bibliothéque Historique Vaudoise, XL. 1967, pp. 117-129; Colin Martin. Les capsules à thériaque - Musées de Genève, 99, 1969, pp. 11-13

5 Colin Martin. De Theriaca, pp. 121-122 и цитираната там литература.

6. Т.Герасимов, пос.съч.с.278

7 Colin Martin. Les capsules à thériaque - Gazette numismatique suisse, XXII, 1972, pp. 54-56

8 Colin Martin. La thériaque à Trieste. - Quaduni ticinesi di numismatica e antichita classiche. Lugano, 1976, pp. 381-388

9 Colin Martin. De Theriaca, pp. 125-126

10 Girolamo Dian. Memoria sulle condizioni sugli statuti e sugli ordinamenti dei farmacisti sotto la Reppublica Veneta. Florence, 1891, p. 18 et suiv.

11 Les admirables secrets d'Albert le Grand - réedition Paris, 1965, pp. 215-218

12 Ibidem pp. 215-218

13 Colin Martin. De Therica, p. 128
Lessico farmaceutico - Chimico di Giovanni Capello

14. Т.Герасимов, пос.съч.

15 Dian. op. cit., II. p. 23

НУМИЗМАТИЧНИ ДАННИ ЗА ТРАКИЙСКОТО ПАНАГЮРСКО СЪКРОВИЩЕ

Иван Венедиков

Под това заглавие К.Колев е написал статия върху Панагюрското съкровище, със заключенията на която искаме да запознаем нашите читатели. Но за да бъде тя ясно разбрана, необходимо е да се знаят предварително някои основни данни за въпросите, които ни интересуват.

1. Първият въпрос е в същност за цифрените системи у старите гърци. Независимо от дребните местни различия, старите гърци използуват две системи за писане на цифрите:

а. По-старата е акрофоничната система, наречена така, защото повечето от цифрите се означават с първата буква на името си. Изключение прави цифрата 1, означавана с отвесна чертичка. За да се означат числата до 5, тя се повтаря. 5 се означава с буквата, Γ , с която започва името му πεντε, а за числата по-големи от 5, към цифрата се прибавят необходимите единици. Така се означават числата от 6 до 9. За числата от 10 до 40 се повтаря толкова пъти буквата Δ ,колкото десетици съдържа числото. Δ е съкращение от δέκα 10.50 се пише с лигатура, съставена от Γ -5 и Δ -10, която има формата 𐅄 - 50. Числата от 60 до 90 се образуват с прибавяне към цифрата 50 необходимия брой десетици - 𐅄Δ 60, 𐅄ΔΔ - 70 и т.н. 100 се означава с буквата Η -началната буква от името му ἥκατον .200 е ΗΗ , 300 ΗΗΗ и т.н.

Тази система за писане на цифрите, съществува до края на царуването на Александър Велики / 323 г.пр.н.е./, след което постепенно излиза от употреба.

б.Акрофоничната система се измества по време на царуването на Птоломей и Лизимах от алфабетичната система, в която буквите от азбуката, взети в установения им ред имат следното значение:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	и т.н.
A	B	Γ	Δ	E	S	Z	Θ	H	I	IA	IB	

20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	и т.н.
K	Λ	M	N	Ξ	O	Π	Q	P	PI	

200	300	400	500	600	700	800	и т.н.
Σ	T	Y	Φ	X	Ψ	ω	

Тази система за писане на цифрите се използува главно след смъртта на Александър Велики през цялата елинистическа, римска и византийска епоха. Тя е минала и през България. Запазва се до въвеждането на арабските цифри.

2. Мерките за тегло у старите гърци не са еднакви навсякъде. Те са построени обаче върху един и същ принцип. Основна единица мярка е драхмата. В Атина тя тежи 4,36г. Нейното подразделение е оболът - 1/6 от драхмата с тегло 0,72г.

По-голяма мярка от драхмата е мината, съдържаща 100 драхми с тегло 436г. Още по-голяма мярка е талантът, който тежи 60 мини или 26,160 кг и е равен на 6 000 драхми. Това са атическите мерки. Гърците са взели от Изток и още една мярка за теглостатера, който в Персия тежи 8,4 г приблизително.

3. В Гърция се използуват различни монетни системи, но те всички имат в основата си като единица мярка драхмата. В Атина тя е 4,36г сребро. Нейното подделение - оболът тежи 1/6 от драхмата или 0,72г. По-големите суми се изчисляват в мини от по 100 драхми или в талант от 6 000 драхми или 60 мини. Освен това в гръцката монетна система е влязъл и статерът. Той има тегло в Персия около 8,4г. Не бива да се забравя, че персийската монетна система е единствената биметална система, в която се използуват златни и сребърни монети-статери и сикели / драхми /, хемидрахми и пр.

Като знаем всичко това, не е трудно да разчетем и изтълкуваме надписите върху два от съдовете на Панагюрското съкровище.

Надписите върху фиалата[2]

1. Първият надпис се състои само от една буква - P ,която е цифрата 100 и означава 100 единици мерки злато. В такъв случай теглото на единицата мярка ще се получи като разде-

лим теглото на съда - 845,7 г на броя на единиците мерки - 100; $\frac{845,7}{100}$ = 8,457 или закръглено 8,46 г - 6 сантиграма повече от теглото на персийския статер. И тъй като единственият от градовете, които секат златни статери със средно тегло по-високо от това на персийския статер, е Лампсак трябва да се мисли, че този град, разположен на Малоазийския бряг на Дарданелите, е мястото, където е бил изработен и измерен съдът в годините преди царуването на Александър Велики.

2. Вторият надпис върху фиалата, разчетен и тълкуван от Цончев е пак тегло на съда, написано по същата акрофонична система Η𐅄ΔΔΔΔΓ⊢ΤΔ , което трябва да прочете: 196 драхми и 1/4 обол. Теглото на драхмата тук ще се получи като се раздели $\frac{845,7}{196,04}$ = 4,314, което е съвсем близко до теглото на атическата драхма. Този надпис дава теглото в кръгла цифра и дроби, понеже измерването е станало по-късно в мярка, която ателието, изработило съда при написването на първия надпис, не е използвало.

Върху четенето на два надписа не може да има никакво съмнение. Но тъй като Колев си служи и при обяснението на другите надписи с неправилни тълкувания, ще разгледаме по-нататък всичките негови съображения заедно.

3. Третият надпис върху фиалата се отличава от първите два по това, че е небрежно издраскан графит, представляващ лигатура от две букви: Μ и Υ , написани така, че дясното рамо на Μ представлява лявата хаста на Υ . Тази лигатура Цончев и аз обясняваме като ΜV - вероятно двете първи букви от името на някой от собствениците на съкровището. Колев се опитва да чете лигатурата като Μ и Ν без никакво основание, тъй като в нея няма елементи от буквата Ν Но той не се задоволява само с произволното четене на лигатурата и въпреки различията в характера на надписите, иска да даде и на четените от него букви стойност на цифри: М=40 и Ν =50. Като приема, че това са мерки за тежест, той изчислява по същия начин, по който и по-старите изследвачи са изчислили теглото на единицата мярка в тези предполагани от него тегла. $\frac{845,7}{40}$ = 21,14 или закръглено 21,2: $\frac{845,7}{50}$ =

16,71 или закръглено 16,71.
Така теглото на фиалата се оказва изчислено в четири различни мерки за тежест.

Надписът върху амфората

4. Върху амфората също така има кратък надпис съставен от два знака, от който единият ни е познат - буквата Σ /сигма/. Цифрената стойност на буквата Σ е 200 статери, защото като се умножи 845,7/ което бе равно на 100 статера или на теглото на фиалата / по 2 ще се получи 1691 = теглото на 200 статера. 200 по алфабетичната система се пише със Σ . Теглото на съда е близко до това тегло, но има малка разлика. Той тежи 1695,25 1695,25-1691,40=3,85 г.
Естествено е да приемем, че тази разлика от 3,85г е означена с втория знак, изписан над първия € . С такъв знак не се означава нито едно число и очевидно той представлява сигла за писане на дроб. Ние посочихме, че едната част от този знак напомня на буквата С, която е знак за означение на половин драхма и тъй като с една чертичка, с извит или разклонен край се означава обол, приехме също, че цялата сигла означава половина драхма и един обол. Теглото на драхмата е 4,36, половина от нея е 2,18 + 0,72 / теглото на един обол / = 2,90. Следователно като се извади от 3,85 2,90 ще получим 0,95г. Тази разлика от 95 сантиграма, може да се дължи на неточност при меренето.
Също както един свой предшественик и Колев се е опитал да завърти сигмата и да я чете като M . Тук той цитира Грифит:
" Но, както изтъква проф. Джон Грифит[3], главната буква Σ и M се бъркат в букварите на неврътните гръцки ученици и изглежда сигурно, че както и да се разчита това графито, то показва теглото на амфората като равно на 200 тегловни единици. Отбелязахме, че първата буква € се смята и за лигатура от знаци за дроби. Обаче както при фиалата, така и тук двете буквени означения показват теглото на амфората отново в сребърен и златен еталон ". Трябва да обърнем внимание на автора, че буквата М на гръцки носи името " ми ", а не "мю", че букварите на невръстните ученици в Гърция буквите Σ и М не се бъркат и че теглото не е изчислено в златен и сребърен еталон, тъй като еталонът се отнася до монетите, а не до теглото им. Стойностите биха могли да се превръщат от

златен в сребърен еталон. Съществено тук обаче е, че и Грифит и Колев са приели нашето становище за сигмата т.е. че тя значи 200.

Колев е отишъл по-напред от Грифит в това отношение. Той е дал друго значение на сиглата, която означава остатъка над 200 статера от теглото на амфората. Вероятно естественото положение на този знак е както на сигмата Є и в това положение той се доближава до знака за 900 алфабетичната система и щеше да се чете така, ако напречната му чертица имаше още една успоредна или пък до числото 700, ако напречната чертичка беше извита защото 700 се означава с буквата Ψ

Най-сетне има още една възможност и този път почерпена от букварчетата на неврьстните гръцки деца - знакът да се чете като буквата Ф на гръцки език. Наистина на гръцки език тя не се пише така, като нашето ф, но в новогръцки и в условния шрифт възприет в печатницата Ф се пише като φ. Разбира се, че този знак няма никаква връзка със сиглата в амфората. Но Колев приема, че това е Ф и понеже цифрата 500 се пише с Ф, той счита, че това значи 500. Между това в Панагюрското съкровище буквата ФИ е изписана с ъгловата форма - <Ф> - в името на Афродита върху един от ритоните. По този начин Колев е дал буквата в клишетата с имената на божествата, изписани върху ритоните.

С основание или не Колев обявява сиглата за Ф т.е. за числото 500 и като дели теглото на съда на 500 единици получава по формулата $\frac{1695.25}{500} = 3,3905$, което закръглено прави 3.39 / у Колев 3,40 г/. Това е втората единица мярка, в която е изразена амфората.

Характерът на епиграфските данни

В Панагюрското съкровище има надписи, разчетени от Births Цончев-един и от мене-автора на статията два. В тях са дадени двете тегла върху фиалата и това от амфората, приети от всички, които са се занимавали досега със съкровището. Всички данни от епиграфско естество, изтъкнати от Колев не се базират на сигурни четения. M и N в лигатурата не се пишат така: MN Този графит може да се чете или като Mν или като NY, но не като Ф никога не се пише като Щ. Следователно Колев няма епиграфска основа за нова тълкуване. Но той не се е справил и с елементарните епиграфски правила, които съществуват и са добре известни.

1. Много рядко две цифри, образуващи едно число се пишат в лигатура в алфабетичната система. Никога обаче две числа, означаващи броя на различни неща не се пишат в лигатура.

2. Лигатурите се пишат от една и съща ръка. Това значи, че лигатурата от M и N е написана едновременно т.е. едно и също лице е мерило съда в две различни тегла, които при това не са съвременни.

3. Колкото и да е скъпа нашата амфора, не е възможно тя да е превърната в справочник по древните мерни системи - така, както това е направил Колев. Четири различни единици мерки са много.

Метрологически данни

Една от основните грешки на Колев е тази, че смесва две неща, които в античността е трудно да се отделят едно от друго: мерките за тегла и монетите.

В античността паричните единици са драхмата и статерът. Но те имат доста често по-голямо тегло, защото представляват не една, а четири драхми или осем драхми и според това се наричат тетрадрахми или октодрахми. За древните хора те са това, което са за нас банкнотите по 5 или 10 лева или нашите тегла от по 100 и по 200 грама. Никой не казва днес, че един предмет тежи 4 пъти по 250 г, а казва 1 кг или 1000 г. В надписа, който Колев чете N =50, той обяснява това 50 не с единицата мярка - драхмата, а с тетрадрахмата, която има тегло на 4 драхми. В гръцките мерки за тегло обаче тетрадрахмата не е единица мярка и за това тя се нарича тетрадрахма, т.е.четири драхми. Същото важи и за дистатера, който просто е два статера. При мерките за тегла древният човек казва за един предмет, че тежи 4 драхми, а не една тетрадрахма, както сега се казва за нещо, че тежи 40г, а не 4 пъти по 10 г. Колев обаче е обогатил гръцката система за измерване тежестта с цяла серия от единици мерки, представляващи всъщност теглото на монети, съставени от два статера или четири драхми, които при това не са дадени с вярното си тегло. Известно е, че двуметалната персийска система на сечене на монети е съставена от златен статер и от сребърен с тегло 11,20 г. Неговата половина е сиглата с тегло 5,60г. Златният статер тежи 8,4 г.

От казаното до тук виждаме, че не само четенето на лигатурата му е невярно, но и обяснението й, тъй като Колев смесва единиците за измерване на теглото т.е. единицата мярка на теглото с монетата.

Когато на времето авторът на тези редове проучваше надписите и теглата на златните съдове от Панагюрското съкровище, което е от времето на Лизимах и той, подобно на Колев се залови с монетите на Лизимах, за да провери, дали те не се крият зад посочените върху амфората и фиалата статери и драхми. Тогава му направи впечатление, че статерите,драхмите и тетрадрахмите на Лизимах са по-късни. Голямата част от тях са сечени много след смъртта му и то именно тези, които имат най-високо тегло.

През последните години монетите на Лизимах са обект на непрестанно изследване и хубаво е Колев, който е нумизмат,да се запознае с най-новите издирвания в тази област,от които тук ще цитираме само следното/ Цитатът взет от лекция на Льо Ридер 4/:

" След смъртта на Александър Лизимах получил при подялбата Тракия / 323 г.пр.н.е. / но той не секъл тогава монети и дочакал 306-305 г. приблизително, за да пусне в основаната през 309 пр.н.е. Лизимахия, малка група монети с типовете на Филип II. В 302 г.пр.н.е. той минал Западна Мала Азия, която завладял напълно в 301 г. след битката при Ипсос.Естествено е, че тук той започнал да използува монетарниците, които работили при Антигон. Следователно Лизимах не е секъл до 301г. монети от Александровите типове, които трябва да се смятат произлизащи от Западна Мала Азия. След серия от типове и емисии с името на Александър следват емисии със типове и името на Лизимах. Малко по-долу същият автор продължава :
" М.Томпсон и А.Р.Белинджер в техните проучвания посочват следните монетарници, в които са сечени монетите на Лизимах- Магнезия на Меандър, Колофон, Сарди, Теос, Абидос, Лампсак.." По-късно към тях е прибавен и Милет и накрая Льоридер завършва: " Монетиите емисии на Александър III, сечени в монетарници в Мала Азия се състоят от златни статери, тетрадрахми и най-вече от драхми. Докато в другите монетарници на

Александър Велики тетрадрахмите са сечени в много големи количества ,тук напротив - многобройни се явяват драхмите." По-нататък същият автор дава подробности, от които се вижда, че шест от посочените градове, между които е и Лампсак от 323 до 321 г.пр.н.е. секат монети с типове на Филип II. В Сарди това продължава до 320г. Това важи за монетите в Северозападна Мала Азия.

В североизточна Мала Азия, в Кизик и Калхедон и в Тракия - Бизантион от около 340 г.пр.н.е. почват да се секат монети по персийската монетна система.[5] Това продължава и през царуването на Лизимах, а преди него и при царуването на Александър Велики. След смъртта на Лизимах, когато Северозападна Мала Азия попада под властта на Селевкидите и престава да сече монети с типовете на Лизимах, по политически причини Кизик,Калхедон и Бизантион почват да секат монети с типовете на тези на Лизимах. Това сечене на монети-статери и тетрадрахми продължава до средата на II в.пр.н.е., а в Бизантион до началото на римското владичество. Една част от тях дори носят контрамарки от времето на императора Клавдий.

В проучване монетосеченето на Лампсак има също установени нови факти. След завладяването на града от Александър Велики тук била открита / в 329 г.пр.н.е./монетарница, която продължава да съществува и при Антигон и при Лизимах. В 281г. Селевкидите използуват монетарницата като въвеждат в нея отново типовете на Александър Велики.

Както се вижда от това изложение, първите 20 години от управлението на Лизимах са минали без негови монети.След 301 г.пр.н.е. главните производители на тетрадрахми и драхми на Лизимах са в Мала Азия. В последните няколко години от царуването му,когато Тракия на запад от Марица и Македония са вече под негова власт, негови монети се секат непродължително в Енос, Маронея, Пела и други градове в Македония. Лизимаховите монети, които се откриват в големи количества в Тракия обаче спадат към монетите, сечени в Бизантион и в други градове в Тракия в по-късно време, след смъртта на Лизимах . Затова и те не трябва да се вземат под внимание в тълкуването на въпросните надписи.

Ние видяхме прочее, че поради неосведоменост в общото развитие на нумизматиката през последните двадесет години,Колев тълкува и чете неправилно надписите в съкровището, смесва мерките за тегло с монетите и приписва на Лизимах монетосечене, каквото този цар не е имал. Но нека приемем, че всичко, което той пише е вярно и да видим възможни ли са на истина неговите тълкувания.

Според Колев върху амфората са написани две тегла. Едното от тях е дадено в статери на Лизимах. Според това, което казахме по-горе, те ще са тези, които Лизимах е секъл след 301г.пр.н.е. Но в същия съд е използувано и тегло на абдерски драхми, на брой 500, които тежат по 3,40г. Въпреки голямата разлика в теглото Колев смята, че това е драхма по абдерската система на сечене на монети, която според него тежи с 25 сг повече т.е. 3,65г. Но кога е съществувала абдерската система ? Абдера е секла монети през девет различни периода. Драхма с тегло 3,65г, посочено от Колев е сечена само през втория период от монетосеченето на Абдера, между 520 и 492г.пр.н.е.т.е. преди завладяването на Абдера от персите. Абдера по-нататък, според изследванията на Мей,[6] което е най-новото и най-доброто, въвежда драхма, която има персийско тегло - половината от сиклата - 2,80г, при което тетрадрахмата става 11.2г. Това става между 386 и 375г.пр. н.е. в седмия период на абдерското монетосечене. През осмия период, който е между 375 и 360г, драхмата е все още половин сикла, тежи 2,75-2,60г, а в следващия период тя тежи 2,50-2,45г. След 345г.пр.н.е. Абдера престава да сече монети.

Възможно ли е обаче амфората на Панагюрското съкровище да бъде измерена в началото на IIIв. в абдерски драхми по-стари с около 200 години ? Това оставям да отсъди читателят.

Изхабеността на съдовете и относителното тегло на монетите

Ние вече изтъкнахме, че всъщност целта на Колев е да свърже теглата на единиците мерки в амфората и фиалата от Панагюрското съкровище с мерки за тегло, чиято единица е по-тежка. В изследването си върху надписите ние посочихме, че между означените и съществуващите тегла има хармония. Но трябва да се има предвид, че теглата на монетите никога не са абсолютно точни.

Поради примитивния начин на отсичане никога не се получават абсолютно точни и еднакви тегла, а освен това не бива да се забравя, че се явяват и други фактори, които действуват за промената на теглата. Монетите са предмети, които са непрекъснато в движение. Те минават от ръка в ръка, трият се по джобове или в торби, броят се при промяна на собствениците си и онези, които са от благороден метал и се употребяват по-дълго време, загубват повече или по-малко от теглото си. Поради това ние определяме винаги относителното тегло на монетите, без да знаем абсолютното им тегло. Така напр. теглото на статера на Лампсак е 8,44г, но разбира се това е също относително тегло. Защото то е получено от мерене на монетите, които се движат между 8,49 и 8,39 г. Ние приемаме средно число, което се отличава в известна степен от действителното тегло, което е трябвало да имат тези статери. В това отношение надписите с теглата върху златните съдове са много важни. Обикновено, за разлика от монетите, съдовете от злато се пазят грижливо, не минават от ръка в ръка, употребяват се само на големи празници, неколко пъти в годината, поради това не губят или губят по-малко от теглото си, отколкото монетите. За това ние можем да разчитаме при съдовете на много по-сигурно тегло.

Именно от тук идва и малката разлика между условното тегло на лампсакийските статери и означеното във фиалата тегло: 8,457-8,44=0,017 т.е. 17 мг

Тези 17 мг идват от изтриването на монетите, което е много по-значително от това на съдовете, нещо което Колев не е схванал. За да може да свърже златните съдове със статерите или драхмите на Лизимах, които са по-тежки, на него е необходимо съдовете да получат по-голямо тегло. За това той добавя по няколко грама към теглото им и така прави изчисления. Той е допуснал, че фиалата се е изтрила толкова много, че е загубила 4,30г, а амфората - още повече - 4,75г. С други думи той отрича и цифрите, които самият гравьор е написал, когато е измерил съдовете, за да докаже тезата, в която той не е прав.

Само след като се приемат произволни четения на надписите, като се предложат невъзможни лигатури и писания на букви, като се приемат за действително съществували едновременно тегла на монети от разни епохи и като се прибавят към означените цифри на теглата по повече от 4 г, може да се поддържа подобна неправилна теза.

---

[1] К.Колев, Нумизматични данни от Тракийското Панагюрско съкровище, Векове, кн.2,9/77, с.67. В тази статия Колев е посочил още няколко пак от него на същата тема в разни вестници и списания.

[2] Ив.Венедиков, Панагюрското златно съкровище, София 1961 г.

[3] К.Колев, пос.съч, 69, дясна колона.

4. G. Le Rider, Numismatique Grecque. Annuaire 1969-1970. Ecole Pratique des Hautes Etudes. Paris 1970, p. 265-269.

5 G. Le Rider, Numismatique Grecqüe. Annuaire 1971-1972, p. 228 et 234.

6 G.F. May. Coinage of Abdera, London 1966, p. 11, 265

АУРИХАЛКУМЪТ В РИМСКОТО МОНЕТОСЕЧЕНЕ

Васил Василев

Терминът ὀρείχαλκος, означаващ подобната на златото медна сплав за пръв път се среща в древногръцки поетични творби. Така например в Омировия химн на Афродита се говори за накити на богинята от този метал, а в приспивната на Хезиод поема на Херакъл се описват направените и подарените от бога Хефест наколенници от орихалк. Интересно сведение за него е оставил и Платон в своя диалог " Критий " – блестящият метал бил изнамерен още от жителите на потъналата Атлантида. През следващите векове този термин продължава да се употребява като означение на вид бронз със светъл, златист цвят. По-късно същата форма преминава и в латинския език, където се среща и видоизменението й aurichalcum, което тук в художествената литература се използува за означаване на ефектен, декоративен, но евтин метал.

Начинът за получаване на аурихалкума е съобщен от Плиний Стари в своята " Естествена история "/XXXIV, 4/[1] при "смесването на ливийска мед с кадмеа се получава аурихалкум ". Същите данни за състава и получаването му се срещат и у други, по-късни автори.

От изворите става ясно, че златожълтата медна сплав не е обикновен бронз с примес от калай. Значението на термина **"cadmea"** откриваме у античните автори. От техните сведения става ясно, че това е често срещан в природата минерал. Страбон посочва негови находища в Кипър, а Плиний кавва: " По-рано се намираше и добиваше в Кампания, сега в Бергамум и на други места в Италия, а напоследък и в провинция Германия ". Тълкуването на термина "cadmea" взето пак от античните автори, безспорно сочи че така са били наричани, както цинковите руди, така и цинковият окис. Какви цинкови минерали точно включва терминът " естествена кадмеа " е невъзможно да се определи. По всяка вероятност става дума за често срещаните сулфидни руди, които след подходяща обработка са били превръщани в цинков окис. " Изкуствена кадмеа " вече точно означава цинков окис, който освен в металургията се използува и в медицината. Диоскорид подчертава, че само изкуствената кадмеа има лечебни свойства. Така получаването на сплавта аурихалкум се изяснява - към медта е било прибавяно определено количество цинков окис и редуктор - най-вероятно дървени въглища. В резултат на протичащия процес се пополучавала златно-жълтата сплав, идентична със съвременния месинг аурихалкум.

Модерните химически анализи на бронзови предмети от различни епохи и културно-исторически области показаха съществуването на аурихалкума още в ранната бронзова епоха. В находки от Средна Европа / от Германия и Чехия / съдържанието на цинк в сплавта се движи между 7 и 23 %, а в такива от Британските острови и Северна Европа - между 5 и 30,5%. Антични предмети от гръцките колонии по северното Черноморие показват съдържание на цинк от 8 до 14 %. Така сведенията за аурихалкума, срещани в древногръцката лирика се потвърждават и от съвременната археологическа химия.

Плиний съобщава, че аурихалкумът се използувал за сечене на сестерций и дупондий. Именно тази негова фраза поставя началото на химическите проучвания в областта на античната нумизматика. Защото често срещаните " бронзови " римски монети съдържат в себе си разрешението на загадката и на двата антични термина - " аурихалкум " и " кадмеа ". С разрешаването й се заема известният химик-аналитик Мартин Клапрот. Резултатите от анализите на шест монети, сечени от времето на Калигула до това на Траян / два дупондия и четири сестерции / са изложени в неговите наблюдения върху античната нумизматика, докладвани през 1798г. в отделението за експериментална философия на Кралската Академия на Науките в Берлин.Клапрот изяснява, че аурихалкумът е идентичен с месинга, а кадмеата - с цинка, който по това време е бил получаван като чист метал.Резултатите от анализите показват най-високо съдържание на цинк в дупондиите на Калигула - 20,7 и 19,7 %, което при сестерциите на Веспасиан и Траян постепенно спада до 16 %. Тези първи резултати активизират химиците от следващия век - анализират се единични монети, серии от по 5-10 екземпляра, проверяват се и се коригират и получените по-рано данни. Разширява се диапазонът на анализираните монети - от монети на Август / 20 г.пр.н.е. /до такива на Адриан. Резултатите са интересни - ранните монети тези на Август са със съдържание на цинк 17,4 %.Адриановите с 10,5-11 %.

Към средата на XIX в. химикът Ерих фон Бибра предприема масови анализи на бронзови предмети от различни епохи, чиито резултати са публикувани през 1869 г. в капиталния за времето труд.

" Бронзът и медните сплави на старите и най-стари народи ". Серията римски монети обхваща времето от Август до Комод. Изследванията отбелязват ниското съдържание на цинк в първите години на империята - от 5,2 до 11,8 %, покачване до 16,9% при Адриан, рязко спадане на средно около 6,5% при жена му Сабина, отново покачване до към 17 % при Антоний Пий, след което следва постепенно спадане до 5,7 % при Комод. И следващите анализи, правени в по-ново време, дават същите резултати - през първи век съдържанието на цинка не спада под 18-20 %, но вече от началото на втория век започва прогресивно намаляване на съдържанието му, което достига до 6 %.[2]

Интересни резултати се получават и при анализите на келтските монети, извършени от Карл Вирхов и публикувани в големия труд на Р.Форер за келтската нумизматика в областите на Рейн и Дунава. Тук цяла група монети с изображение на бик, сечени в Тревири, показват постоянно съдържание на цинк от около 16,50 %.[3]

Нов етап в изучаването на аурихалкума в римското монетосечене започва през втората половина на нашия век.[4] Известният химик професор Ърл Р.Кейли, дал многобройни приноси в проучването на състава на античните монети, организира анализа на серии дупондии и сестерции от времето на Август до такива от управлението на Филип Баща. Неговите резултати потвърдиха много от получените по-рано данни като същевременно дадоха и редица съвсем нави. В резултат на това проучване се появява издадената от нумизматичното дружество в Ню-Йорк монография " Аурихалкумът и другите антични сплави ",[5] в която се дава пълна картина на използуваните в римското монетно дело сплави. Масовостта на анализите на монетите от различните императори позволява да се получат средни стойности за процента на цинка в тях в различни периоди. Това, което по-рано будело известни съмнения относно системността на неговата употреба - при значителни разлики в процентите в монетите на един и същ император - сега ясно се очертава като система. Вижда се и промяната на тази система в продължение на 250 години.

За по-голяма прегледност ще приведем данните от анализите на Кейли, обобщени в таблица.

император	мед	цинк	калай	олово	в %
Август	77,2	22,0	0,22	0,27	
Тиберий	76,9	22,85	0,03	0,04	
Калигула	77,35	22,15	0,05	0,07	
Клавдий	76,75	22,15	0,10	0,48	
Нерон	79,55	19,80	-	0,14	
Веспасиан	83,20	14,50	0,60	0,75	
Тит	83,15	15,90	-	-	
Домициан	88,20	10,25	0,50	0,30	
Нерва	85,50	13,30	0,55	0,25	
Траян	81,00	15,60	1,60	1,50	
Адриан	87,00	10,90	0,90	0,50	
Антонин Пий	87,20	11,40	0,50	0,25	
Марк Аврелий	85,50	6,40	4,25	2,00	
Комод	85,70	4,40	4,10	5,30	
Септимий Север	67,70	7,60	6,60	17,00	
Каракала	87,00	5,00	4,30	3,30	
Александър Север	76,30	5,40	7,80	10,10	
Гордиан III	86,40	3,70	5,10	4,30	
Филип I	76,20	5,84	5,15	12,00	

Посочените в таблицата данни са средни и за двата номинала-сестерции и дупондии. Общо взето съставът им е еднакъв, макар че количеството на цинка се колебае средно с по 1,5-2%. Съвсем наскоро бе публикувана и серията анализи на римски сестерции от същия период, направена от Йозеф Ридерер чрез един от най-чувствителните съвременни аналитични методи-атомно-абсорбционна спектроскопия. В общи линии данните за състава се покриват. Тук новите изследвания показват увеличено съдържание на цинк 27,00 % при монети от времето на Август. Интересен е фактът, че някои монети на Гордиан III изобщо не съдържат цинк, резултат който се потвърждава и от извършените по-рано анализи. Разликите в данните на двамата автори съвсем не изменят общата картина за състава на аурихалкума при римските монети в периода I-II в., още повече, че се касае до монети от различни емисии. Но дори и да можеха да се използуват монети от една и съща емисия, то пак биха се получили разлики в процентното съотношение на отделните компоненти. По принцип металът се е стопявал и разпределял на отделни порции така , че подобна разлика е напълно реална и допустима.

В случая анализите показват няколко други, много по-характерни неща. В първите години на Римската империя монетната сплав е строго регламентирана в качество и количество. Явно е, че една от основните суровини - кадмеата / цинковият окис / е била евтина и се е произвеждала в много големи количества. Високият процент цинк е съзнателна прибавка, чрез която са се спестявали и медта и скъпият калай. Сплавта за монетите се е получавала направо от двата чисти основни компонента - минималните количества от калай и олово са естествени или случайни. Спадането на процентното съдържание на цинка в края на I век с около 8 % за сметка на това на медта показва известно намаляване на производството на кадмеа, което продължава и през следващия век, когато цинкът в монетите намалява с още 8 %. От началото на II в. се забелязва непрекъснато увеличаване на двата други метала - калай и олово. Това сочи ясно, че в приготвянето на сместта са започнали да се използуват по-стари предмети според широко практикуваната практика за претопяване на бронза. А оловото, което в случая е най-тежкият метал, се прибавяло най-често, за да се достигне необходимото тегло на монетата, а едновременно с това, за да се спестят значителни количества от другите много по-скъпи метали. По всяка вероятност усилената експлоатация на цинковите рудници е довела до преждевременното им изтощаване.

За подмяната в монетосеченето на по-скъпи метали с евтиното олово свидетелствуват писменните извори от това време. Така от средата на III век аурихалкумът практически престанал да се употребява в римското монетосечене. След опустошителните готски нашествия прекъсва и обилният приток на калай, бронзът става скъп и монетите от неблагороден метал започват да секат само от чиста мед.

1. Plinius. Naturalis Historia. Loeb, Cambridge, Mass., 1968
2. H. Blümner. Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste. B. IV. Leipzig, 1886
3. H. Otto, W. Witter. Handbuch der altesten vorgeschichtlichen Metallurgie in Mittelleuropa. Leipzig, 1952
4. R.J.Forbes. Metallurgy in Antiquity. Leiden, 1950
5. E.R.Caley. Orichalcum and related ancient Alloys. N.Y. 1964
6. J.Riederer. Metallanalysen römischer Sesterzen. Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, 24, 1974.

КОЛЕКТИВНА МОНЕТНА НАХОДКА ОТ КЮСТЕНДИЛСКО

На 15 юни 1977 г. при подготовката за реставриране на Възрожденското училище, разположено в центъра на Кюстендил, в северната стена на допълнително построеното предверие, на нивото на пода от вътрешната страна, бяха намерени 39 сребърни монети разположени свободно в малка ниша. Намерените монети са дребни сребърни номинали. Много от тях, изтрити и пробити на едно, две или три места, с цел да бъдат носени като украшение, явно са загубили стойността си на платежно средство.

По своя произход монетите се разпределят на австрийски, руски и турски. Австрийските монети са 17, като по-голямата част от тях са силно изтрити и пробити. Представени са следните владетели: Франц I Лотарингски /1745-1765/, две монети по 10 кройцера, сечени през 1760г. във Виена, Мария Терезия / 1765-1780г./ шест монети, сечени както следва: през 1765г.- 3 монети, 1772г.-1, 1774-1 и 1778-1. Четири монети са от 10 кройцера и две от 20. Йосиф II / 1780-1790 г./-шест монети, като само на две личат годините на сечене - 1790 и 1786г.- три от 10 кройцера и три от 20. Франциск I/1804-1835г./-две монети от 10 кройцера, едната сечена през 1818г., а върху другата датата не личи. Фердинанд /1835-1848г./ една монета от 10 кройцера, сечена през 1844г. в Будапеща.

Руските монети - 5 на брой са най-добре запазени. И петте са от 20 копейки, сечени в Петербург с инициали СПБ /Санктпетербургска банка /. На лицевата им страна, под краката на изобразения орел, са изписани началните букви от името и фамилията на началника на монетния двор. Монетите са от времето на Николай I / 1825-1855г./ - 20 копейки, сечени през 1826г. при началник на монетния двор Ник.Грачев и от Александър II /1855-1883 г./-20 копейки, сечени през 1861 г. в Петербург, при началник на монетния двор Пав.Фолендорф ; 20 копейки, сечени през 1862 г. при началник на монетния двор Михаил

Иванов, 20 копейки, сечени през 1864г., и 20 копейки сечени през 1867г. при началник на монетния двор Николай Фолендорф.

Турските монети - 17, с изключение само на една, са сечени през XIXв. при султаните Махмуд II /1809-1839/, Абдул Меджид / 1839-1861г./ и Абдул Азис /1861-1876г./. От времето на Махмуд II датират 11 монети, от които 9 сребърни бешлика / 5 пара/ с диам.19мм и тегло 1,4г,сечени в Цариград през третата, петата, единадесетата и двадесет и петата година от царуването на султана и една сребърна пара с диам.14 мм и тегло 0,35г. От времето на този султан е и най-големият номинал на находката - 2 зултие / 60 пара или алтмъшлък / - 40 мм в дим., тегло 19,40г сечена в Цариград през 26-тата година от царуването му.

От царуването на Абдул Меджид има три монети - две по 10 пара онлук, диам.21 мм, тегло 3г, сечени в Цариград през седмата и десетата година от неговото властвуване и една монета от 20 пара-ирмилик, 25 мм, тегло 5,6г, сечена също в столицата през петата година от идването му на власт.

Абдул Азис /1861-1876г./ е представен само с една монета от 20 пара, сечена през седмата година от управлението на султана.

При пренасянето една малка турска монета бе загубена. Една, също турска монета, пробита на три места, не бе определена.

Като terminus post quem за укриването на находката служат две монети: едната на Александър II, сечена през 1867г и другата на Абдул Азис, сечена през седмата година от идването му на султанския престол - пак през 1867-68г.Те определят и времето, през което най-вероятно са скрити всички монети - края на 1868 или 1869г.За собственика на това малко сребърно имане няма данни и можем да направим само някои догадки. През 1868-1869г. населението на Кюстендил не остава чуждо на патриотичните тежнения за самостоятелна българска църква и национална независимост, обхванали страната.Българското гражданство там изживява патоса на възрожденските вълнения и борби. От църквата и митрополията е изгонен, заедно с целия антураж, назначеният от гръцкия патриарх владика Игнатий. Възможно е парите да са укрити от някой от прислужниците му.защото по това време предверието на училището се из-

ползувало и за епитропници. Има и друга възможност - намерените пари да принадлежат на прогонен от турската власт български учител, който трябвало бързо да напусне града.
Малкото сребърно монетно съкровище остава в своята импровизирана каса повече от едно столетие, за да стигне до нас като свидетелство за голямото разнообразие на пари-турски и чуждестранни, които едновременно са били в обръщение на нашия пазар.
Намерените монети са и доказателство за хубавата българска традиция-дребните сребърни монети да се превръщат в красиви апликации към празничните женски носии.

Янчо Янев

Списание " НУМИЗМАТИКА", брой 4/1977

СОДЕРЖАНИЕ

Б.Божкова - Монетный двор в Сердике во второй половине III-IV века 3

И.Йорданов - Редкие и неизвестные медны монеты VXIII века 10

Й.Юрукова - Редкий памятник в виде монеты-свинцовая покрышка для териака 24

И.Венедиков - Нумизматичные данны о Фракийском Панагюрском золотом кладе 29

В.Василев - Аурихалькум в римской монетной чеканке 40

Я.Янев - Колективной монетный клад в Кюстендильской округе 46

SOMMAIRE

B. Bojkova - L'atelier monétaire de Serdica pendant la seconde moitié du III-IVe siècle 3

I. Yordanov - Des monnaires rares et inconnues du XIIIe siècle 10

Y. Youroukova - Un monument monétiforme rare-couvercle de plomb pour theriaca 24

I. Venedikov - Données numismatiques sur le trésor d'or thrace de Panagurichté 29

V. Vassilev - L'aurichalcum dans le monnayage romain 40

J. Janev - Trésor monétaire dans la région de Kustendil 46

21009

Цена 0,30 лв.

ОФСЕТГРАФИК БЪЛГАРИЯ
OFSETGRAFIK BULGARIA